

MİLLİ HAKİMİYET İŞİĞİ ALTINDA
M.KEMAL PAŞA -A.RAWLİNSON GÖRÜŞMELERİ
(1918-1921)

Ahmet ÖZGİRAY

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi Osmanlı Devletiyle İtilâf Devletleri temsilcileri arasında imzalandı.(1) Bu ateşkes Antlaşmasının yirmibeş maddesinin Mütarekenin lâfzına uygun olarak uygulatılması için bilhassa İngiltere Hükümeti Anadolu'da bölge temsilcilikleri oluşturdu.

Samsun havalisine Yüzbaşı Perring bakarken, Albay Rawlinson da Erzurum yöresine atanmıştı. İngiltere, Anadolu'nun Doğu yöresine çok önem veriyordu.

Albaylık Batı Devletleri ordularında çok önemli bir rütbe olarak kabul edildiğinden, Doğu Anadolu'ya Rawlinson gönderilmişti. (2) Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, Kâzım Karabekir'in komutası altında 15.000 mevcutlu XV.kolordu güçlü bir vaziyette Erzurum'da bulunuyordu. İkincisi, Ekim 1917'de Rusya'da bir inkilâp yapılmış, bu inkilâbın lâvları, bünyesinde çok miktarda işçi bulunduran İngiltere'ye gitmeden Anadolu'da tutulması gerekiyordu. Son ve en mühimi de tehcirden arta kalan Ermenilerin korunup kullanılması gerektiği inancı idi. Çünkü batılı devletler 1869'dan itibaren (3) Ermenileri kendi politik ve ekonomik çıkarları için kışkırtmışlar, lâkin I.Dünya Savaşı sırasında 1915 senesindeki Ermeni tehcirine kendileri Osmanlı ordularıyla savaşta oldukları için bu göçe müdahale edemediklerinden dolayı Hıristiyan Ermenilere karşı bir vicdan azabı ve borcu duyuyorlardı. Gelecekte, Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında yapılacak barış antlaşmasına kadar,Doğu Anadolu'daki az sayıdaki Ermenilere şefkatli eller uzatılmalıydı. Lâkin Alfred Rawlinson'un bu görevlerinden başka esas

---

1. Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekesinin Tarihi*, Ankara. 1948. s.62.

2. A.Rawlinson, *Adventures in the near East*, 1918-1922, London 1923, s.252.

3. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983. s.55

vazifesi(4), mütareke şartlarının, tatbikine nezaret ve Osmanlı ordusuna ait silahları işgal kuvvetlerinin kontrolüne tabi depolara sevk eylemeyi temin etmekte.(5)

Millî Egemenlik: Millî Egemenlik, milletin kendi kaderini kendi eliyle tayin etmesi, kendisini yönetenleri, her türlü baskıdan ve etkiden uzak olarak seçmesidir. Başka bir deyişle, egemenlik millet denilen varlığın genel iradesidir. Bu, ferdi iradelerin bir araya gelmesinden, yani bunların kaynaşmasından ve sentezinden oluşur. Bu iradenin toplum ve devlet idaresine hakim olmasıdır.(6) M.Kemal millî egemenliği her şeyin üzerinde tutuyordu. Nitekim Erzurum'a yerleşmiş olan Albay Rawlinson 9 Temmuz 1919'da öğleden sonra M.Kemal Paşa'yı evinde ziyaret etti. Erzurum Kongresinin 10 Temmuz'da toplanacağını düşünerek, baskı yaratmak amacıyla temsilciler ve onları seçenler üzerinde çeşitli yollardan baskı yapmaya yelteniyordu. Millî akımın liderleriyle yaptığı temaslarda, kongrenin yapılmamasını, yapılırsa, M.Kemal'in buna katılmamasını tavsiye ediyor, aksi halde doğu illerinin, Mondros Mütarekesi gereği İtilâf Devletleri tarafından işgal edilebileceği tehdidini savuruyordu.(7) Rawlinson ısrarla kongrenin toplanamamasının daha iyi olacağı görüşünü savunup, bunun sakıncalarını tekrar ediyordu. A.Rawlinson'un bu küstahlığı karşısında çok hiddetlenen ve hayretler içinde kalan M.Kemal "Kongrenin muhakkak toplanacağını ve gününde açılacağını, milletin buna karar verdiğini, ne İngiliz Hükümetinden, ne de Rawlinson'dan müsaade istenmediğini açık olarak Albay Rawlinson'a izah etmiştir. "Bölge temsilcisinin, kongrenin toplanması fikrinden vazgeçilmezse, buna kuvvet kullanarak engel olunacağı tehdidine karşılık olarak da, M.Kemal, "Türk Milletinin mecburî ve zarurî olarak kuvvete kuvvetle karşı koyacak milletin kararının yerine getirileceğini, ne pahasına olursa olsun kongrenin toplanacağını" kesin bir şekilde belirtiyordu."(8)

---

4. Bkz: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1960, s.23 A.Rawlinson, Türk Fırka ve Kolordu Komutanlarına yazdığı yazılarda emir verir gibi isteklerde bulunmuştur.

5. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt I, Ankara 1966, s.47.

6. Hamza Erolu, "Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt.1, sayı 1, Ankara 1984, s.137.

7. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan*, İstanbul 1966, cilt IV., s.23.

8. Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.45.

Albay Rawlinson'un bu tür tehditleri savurduğu sıralarda Samsun'a tesadüfen bir miktar İngiliz askeri çıkarılmıştı. Buna aldırış etmeyen M.Kemal, 22 Temmuz gecesi kendi yakınlarıyla hasbihal ederken, bu İngiliz çıkarmasına gülüyor ve "Ne, şarktan, ne garptan, ne cenup, ne de şimalden Sivas'a da, Erzurum'a da bir İngiliz neferi bile gelemez ve gelecek değildir" diyerek şunları ekliyordu: "Her şey düşünülmüştür. En basit tedbirler dahi, gözden kaçırılmadan alınmıştır. Hatta, göreceksiniz, Albay Rawlinson'un bizi kuru sıkı tehdit etmesine rağmen yarın Erzurum Kongresi bilâ hadise açılacak ve devamı müddetince de İngilizlerin herhangi bir müdahalesi vâki olmayacaktır. Çünkü bir medenî millet ve devlet anlayışına sahip olarak Türklerin istiklâl yolunda, hürriyet yolunda çalıştıklarını, kimseye taarruz ve tecavüz fikri taşımadıklarını, bir müstemleke halkı olmanın çok üstünde ve ilerisinde bir büyük millet vasfına haiz bulduklarını ve milli mevcudiyetleri için sarf-ı gayret ettiklerini görecekler ve hiç olmazsa kalben takdîrkârımız olacaklardır."

Buna rağmen, M.Kemal her türlü tedbirin alınmasına azami dikkati gösteriyordu.(9) Çünkü bâzı şayialar ortada dolaşıyordu. Nitekim 26 Temmuz 1919 da Kâzım Karabekir Paşa Belediye ve müftü başkanlığında gelen Erzurum Heyetine "Silahları vermedim vermeyeceğim, sulh yapılıp, Türkiye'nin geleceği belli olmadan bu azgın Ermenilerin karşısında tek bir fişenk bile veremeyiz İzmir gibi kurban gitmektense, mertçe ölmek daha iyidir" diyordu. Bu sözleri işiten Rawlinson silahların derhal verilmesini, aksi takdirde Erzurum'un işgal edileceği tehdidini savuruyordu.(10)

Erzurum Kongresi hadisesiz olarak açılıp Kongre Başkanlığına M.Kemal getirildikten sonra, olaylar Kemalistlerin arzuladığı doğrultuda gelişmeye başladı. Nihayet 28 Ocak 1920'de Misâk-ı Milli'yi kabul eden Osmanlı Meclis-i Mebusanı İngilizleri hayli öfkelenirdi. Harbiye Nazırlığının M.Kemal'in karargâhı haline getirildiğini, Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın bırakışma şartlarını ihlâl ettikleri iddiasıyla görevlerinden uzaklaştırılmalarını İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki yüksek

---

9. Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.65-66.

10. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.90-91.

komiserleri istemişlerdir. Bu istekleri İstanbul yönetimince yerine getiriliyordu."(11)

M.Kemal bunun böyle olacağını daha 22 Ocak 1920'de kestirmişti. Yani İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'da saldırıları arttırarak bakan veya milletvekilllerinden bazılarını tutuklamaya başlayabileceklerini kestirip, böyle bir davranışa karşılık olmak üzere, Anadolu'da bulunan İngiliz subayların tutuklanmasına karar vermişti.(12) O bu kararı 22 Ocak 1920 tarihinde Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordu Komutanlarına, kişiye özel olarak, kapalı tel yazısı ile duyurmuştur. Bilhassa Erzurum'da bulunan Albay Rawlinson'u kaçırmamak için tedbirler alınmasını rica etmiştir.(13)

İngiliz Kumandanının İkinci Olayı: A.Rawlinson Mondros Mütarekesi gereği depolarda toplanmış olan Osmanlı ordusuna ait silahları işgal kuvvetlerinin kontrolüne tabî depolara sevk eylemeyi temin için azami gayreti gösteriyordu. Albay, bu silahları Trabzon yolu ile İstanbul'a göndermek için bir hayli gayret sarf etmiştir.(14) Fakat, 3 Mayıs 1919'da XV.Kolordu Komutanlığına atanan Kâzım Karabekir Paşa, her defasında bir vesile bularak engeller çıkarmaktan geri kalmamış ve M.Kemal Paşa III.Ordu Müfettişi sıfatıyla Erzurum'a gelinceye kadar kâh yollar kapalı ve kâh nakil vasıtası yok diyerek vaziyeti idareye muvaffak olmuştur. Mazeretlerin sonunun gelmediğini gören Rawlinson, Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı sert bir hareket tavrı almış, şiddetli tehdid ve ihtarlarda bulunmaya başlamıştır.(15) Nitekim M.Kemal'e, Kâzım Karabekir Paşa nezdinde etkin bir tavassutta bulunmasını istediği zaman, M.Kemal, Rawlinson'a karşı sert davranarak, Kâzım Karabekir hakkındaki

---

11. *Documents on British Foreign Policy*, cilt 4, s.990-91 ve s.1034, 1068. İngiliz Yüksek Komiser Admiral de Robeck'ten İngiliz Hariciye Bakanı Lord Curzon'a gizli tel yazısı.

12. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt.1, Ankara 1981, s.56.

13. *Nutuk*, cilt III., Vesikalar, İstanbul 1961. s.1194

14. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*,s.442, Mütarekenâme mucibince kıtaâtda bulunan silâh ve malzemeler Kolordu'ca emniyet ve muhafaza altında bulunduruluyordu.

15. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, 25.s, Kâzım Karabekir Paşa "Rawlinson'a "Bu yöre yıllardır Ermeni mezalimi ile inlemiştir. Her taraf harabedir, buraların Ermenilere verileceği şayhalarından halk müteessirdir. İşlerimize fazla karışmayın hayatınıza mal olabilir. Çünkü Erzurum halkı asabıdır" ihtarında bulunmuştur.

şikayetlerini reddederek "Bu silahlar milletin malıdır. Millet bunları vermeyecektir. Bununla beraber, Kâzım Karabekir Paşa hazretleri nezdinde hususî suretle bir kere teşebbüste bulunur ve müracaatınızdan bahsederim" demiştir.

Ancak, Erzurum Kongresinin arefesinde ve Milli Mücadele plânlarının kuvveden fiile çıkarılması yolunda hazırlıklara başlanırken, hem Rawlinson'dan gelecek muhtemel müşkülleri bertaraf etmek, hem de kendisini inandırmak için senaryo da hazırlanmamış değildi.

Trenle Kars'a gönderilmek üzere birkaç vagon silah ve cephane Erzurum'dan Türk ve İngiliz Subay ve erlerinin muhafazası altında yola çıkarılmıştır. Dağlık ve trenin yavaşladığı orman bölgesinde tren, sivil elbise giydirilerek vagonlara bindirilmiş erat tarafından durdurularak, muhafız er ve subayların bağlanıp az sayıdaki İngiliz subay ve erlerine buradan çabuk gidin ve bir daha bu işlerle meşgul olmayın, ihtarında bulunulmuştur. Albay Rawlinson bu olaydan sonra, Erzurum'daki ve XV. Kolordu bölgesindeki silahları ne almaya, ne de nakletmeye imkan bulunamadığına inanmıştı.(16)

Bundan sonra, Rawlinson edindiği tecrübeleri ve bilgileri aktarmak için Londra'ya gitmiştir. 29 Ağustos 1919'da Harbiye Bakanlığına gidip, İngiliz Genel Kurmay Başkanı Sir Henry Wilson ile görüşmüştür.

Rawlinson ona Mondros Mütarekesinden beri, Türk Kurtuluş hareketinin Erzurum Kongresine kadar gösterdiği gelişmeyi, M.Kemal tarafından kendisine verilen Erzurum Kongresi kararlarının özetini vermiştir.(17)

Bu görüşme Henry Wilson'u hayli etkilemişti. Nitekim bu görüşme üzerine İngilizlerin daha önce, Ekim 1919'da Batum limanını boşaltma ve oradaki garnizonu terk etme kararları, Anadolu'daki mevcut politik durumun alacağı gelişmenin belirlenmesine kadar tehir edilmiştir.

Rawlinson 30 Ağustos 1919 tarihinde de İngiliz Dışişleri Bakanı ve Doğu milletlerini kendisinden daha iyi bilen ve tanıyan olmadığını ileri süren, yıllarca Hindistan'da kral naibliği yapan

---

16. M.Müfit Kansu, a.g.e., s.47-49.

17. Alfred Rawlinson, a.g.e., s.249

kambur, fakat hayli kabiliyetli bir kişi Lord Curzon ile görüşmüştür. Bu ziyaret esnasında Albay Dışışleri Bakanına, Anadoludaki politik görünümlü ve bilhassa M.Kemal'in nüfuz ve gayelerini, Halife-Sultan ve onun hükümetine karşı organize ettiği cephenin amaçlarını, hedeflerini alacağı yönü ve sonra da Türk halkının fikirlerini, Erzurum Kongresine katılan üyelerle yaptığı görüşmelerden elde ettiği bilgileri, Subayların ruhu ve tavırlarını detaylı bir şekilde aktarmıştır. Bu görüşmelerden sonra Rawlinson elde ettiği bilgiler doğrultusunda, M.Kemal'in neticede Türkiye'de Cumhuriyet rejimini kuracağı kısmına varmıştır.(18)

Lord Curzon kendisine tekrar İstanbul'a özel servis subayı olarak dönmesini, M.Kemal ile görüşmesini ve bilhassa Kemalistlerle ileride yapılacak olan sulh görüşmelerinde neler elde etmek istediklerini ve hangi şartları kendilerinin kabul etmeye hazır olduklarını öğrenmesini istedi. Bunları anlamak için o, 26 Aralık 1919'da Erzurum'a gelmişti (19).

Yalnız Rawlinson Erzurum'a hareket etmeden önce birgün daha Gümüşhane'de kalarak, Rum metropolit vekili ile Rum ahaliyi kabul ederek kendileriyle görüşmüştür. Yerel Rumların "İstanbul Hükümetinden memnuniyetsizliklerini Teşkilât-ı Milliye'den korktuklarını 60 kişi kadar Rum'un öldürüldüğünü "söylemeleri üzerine Rawlinson, adam öldürüldüğü hakkındaki ifâdelerine delilsiz inanmayacağına, bu memleket Türklerin olduğundan Teşkilât-ı Milliyelerine birşey denemeyeceğini ve bu teşkilatı kurmalarının Türklerin hakkı olduğunu ve Türklerle iyi geçinmelerini, aksi takdirde Gümüşhane'yi terk etmelerini, Yunanlıların İzmir'de yaptıkları fecaiye karşı Türklerin de buralarda Rumlara misilleme yapmamaları için Venizelos'a müracaatta bulunarak İzmir'i terk etmesini öğütlemiştir. Bu defa Rawlinson Meclis-i Mebusan seçimlerini sormuş, seçimlerin tam sükûnetle sonuçlandığını ve Rumların da seçimlere katıldığına dair aldığı cevaptan pek memnun gözükerek bu defa Teşkilat-ı Milliye'yi sorması üzerine gerek mutasarrıf ve gerekse orada bulunanlar tarafından bu teşkilatın Millet'in bağrından ve yaşamak azminden doğduğunu, milletin bu önemli görevini bir adım geri atmaksızın büyük şevk ve heyecanla takip edeceği ve yurdun her tarafında bu mukaddes amaç için çok kan döküleceği anlatılmıştır.

---

18. Alfred Rawlinson, *a.g.e.*, s.251.

19. A.Rawlinson, *a.g.e.* s.252-265.

Albay'ın Gümüşhane'de başka teşkilâtların olup olmadığını sorması üzerine, Anadolu'nun her tarafında yaşamak için mücadelenin sürdürüldüğü cevabını alınca, Mustafa Kemal Paşa'nın Türklere hizmet edebileceği kanaatinde bulunduğunu belirtmiştir(20).

Rawlinson, bu arada Miralay Rüştü Beyle de bir görüşme yapmıştır. Rüştü Bey'e Mustafa Kemal Paşa ile mühim bazı işler için görüşmek istediğini, fakat doğrudan doğruya Paşa'nın yanına giderek görüşmesi diğer İtilâf Hükümetlerinin dikkatini çekeceğinden, bunların anlamaması için gizlice görüşmeye çalışacağını, İngilizlerin Türkiye'nin lehinde ve bağımsızlığına dokunmayacak bir tarzda çabuk ve kapsamlı bir sulh yapmak istediklerini, fakat görüşmeleri yapmak için milleti temsil eden kuvvetli bir hükümetin bulunmaması nedeniyle bu işi tehir ettiğini, bunun için seçimlerin bir an evvel sonuçlanmasını arzu ettiğini, Harekât-ı Milliye'ye karşı başka partilerin bulunup bulunmadığını sorması üzerine Harekât-ı Milliye bütün milletin ruhundan doğduğunu ve hareketin maksat ve gayesine karşı hiçbir partinin bulunmadığını, yalnız Türkiye'nin aleyhinde bulunan bazı hükümetlerin kendilerine çıkar sağlamak için para ile elde ettikleri az sayıda kişilerle bir kaç gazetenin Millî hareket aleyhinde yayın yaptıkları cevabı verilince kendisi de bunu onaylamıştır. Rawlinson, kendisinin de Milliyetçi olduğunu ve millî harekâttan memnun olduğunu, Türkiye'nin lehinde çok çalıştığını bu hususta yalnız İngiltere Dışişleri Bakanıyla üç dört saat görüştüğünü, sulh olursa Türkiye'de birçok madenler bulunduğundan, İngiltere tarafından şimendiferler yapılması madenlerin ihracı için birçok şirketlerle bu meseleyi görüştüğünü, daha söyleyecek sözleri ve pek çok önerileri olduğunu fakat Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeden bunları açıklamayacağını söylemiştir(21).

29 Aralık'ta İngiliz Albay 15.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yla bir görüşme yapmıştır(22). Bunun açık sebebi Mondros Mütarekesi'nin uygulanması ile ilgili meseleleri görüşmek olup, gizli nedeni; hiçbir kişinin dikkatini çekmeden, Kâzım Karabekir Paşa'nın fikirlerini öğrendikten sonra Mustafa Kemal Paşa ile anlamlı

---

20. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, İst. 1988. s.377-378.

21. Kâzım Karabekir, *a.g.e.* s.379.

22. Kâzım Karabekir Paşa, İngiliz yanlısı Bolşevik aleyhtarı bir kişiydi. Bkz. A.Rawlinson, *a.g.e.*, s.284.

bir mülakat yapabilmektir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curson Rawlinson'a "Türkiye'de şimdiye kadar kuvvetli bir hükümet göremediğimizden hâlâ da göremediğimiz için sulh yapmak mümkün olmadı. Milletın itimadını kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın da sulh konferansında bulunmasını ve sulh kararlarına uymasını istediğini belirttiikten sonra Rawlinson "Müttefiklerin Türkiye'yi taksim etmesi arzusuna rağmen, İngiltere'de kuvvetli partilerin bunu istemediklerini, Türkiye'nin mevcudiyet ve istiklâlini temin ve iktisâden kalkınmasını arzuladıklarını; fakat Türkiye'nin bir gün yine İngiltere'nin düşmanları safhına geçmesinden korktukları için, Türk milletine söz geçirecek gerçek İngiliz dostu kişilerle anlaşmak istediklerini belirtmesi üzerine, Kâzım Paşa: "Eğer İngilizler Türkiye'yi kazanırsa bir kaç Türk subayı ve ulemasından meydana gelen heyetin bu işleri yerine getirebileceğini" belirtmiştir. Bu defa Rawlinson'un Cumhuriyet mi iyidir, yoksa Padişahlık mı sorusu üzerine Kâzım Paşa: "Avrupa'da Cumhuriyetle yönetilen fazla devletin kalmadığını, fakat Türkiye'de Cumhuriyet sistemini uygulamanın mümkün olmadığını, zira geleneksel padişahlığa karşı hürmet ve muhabbetin çok olduğunu, henüz on senelik Meşrutî rejime mâlik olduğunu, bu nedenle Avrupalılar gibi Türklerin düşünemeyeceğini belirtmesi üzerine, Rawlinson: İstanbul'un başkentliği hususundaki görüşünü şöyle dile getirmiştir: "İstanbul'un bir Türk Şehri olduğunu, İstanbul ve Çanakkale etrafında itilâf askerinin varlığı nedeniyle bu şehirde hükümet etmenin güç olacağını, çünkü çok tazyık ve entrika olacağını, ayrıca Türkiye'nin evvelce Avrupa'da çok toprağı var iken İstanbul'un başkent için muvaffık olduğunu, fakat şimdi Türkiye bir Asya hükümeti düzeyine indirgeneceğı için İstanbul'dan Anadolu'nun idaresi ve gelişmesini sağlamanın zor olacağını söylemesi üzerine, Kâzım Paşa meselenin büyüklüğü karşısında düşüncesinin anlam ifade etmeyeceğini ancak Anadolu'nun idaresi açısından en kolay yerin İstanbul olduğunu, çünkü Yurtta demiryolu ağının fazla olmaması sebebiyle Erzurum'dan İstanbul'a gitmenin Sivas'a gitmekten kolay olduğunu" vurgulamıştır. Bunun üzerine, Rawlinson, Fransızların Suriye ve Adana'ya ancak on iki bin müstemleke askeri getirebildiğini, İtalyanların Yunanlılarla anlaşmış, fakat İtalya içişlerinin karışık olduğunu, Bolşevik akımlarla sarsıldığını, parasının bittiğini, Almanlara ajanlık yaptığını, Anadolu'ya silâh sattığını, Venizelos'un Türkler aleyhinde yapmadığını bırakmadığını, fakat Venizelos'un sözlerinin etkinliğinin olmadığını, Amerika'nın tehlikeli iç çekişmeler geçirmekte olduğunu ve Wilson'un kendisinin ortaya attığı

Cemiyet-i Akvam ve Milliyet prensiplerini halkının bile kabul etmediğini, Rusya'da iç savaşın sürdüğünü kendisini on seneden önce toparlamasının mümkün olmadığını, birçok ufak hükümetler teşekkül edecek fakat neticede yine birleşeceklerini sandığını açıkladıktan sonra sözü Kafkas hükümetlerine getirince, Batum'u General Denikin'e bırakmak istediklerini ilâve etmiştir(23).

Sözü İzmir'e getiren Albay: "En mühim mesele İzmir konusudur. Buranın Yunanlılara verilmesi için ısrar eden devletler çoksa da burayı elde tutmak için Yunanlıların ne parası ne de gerekli askeri var. İngiltere desteği çektii. Çünkü İngiliz kamuoyu Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkacaklardır. Ermenilere gelince, bırakın Anadolu'ya geçmelerini mevcut yerlerinde bile tutunamıyorlar, hükümet kurmaları zor, Aras nehrinin güneyine ise kesinlikle hakim olamadılar" dedikten sonra Müdafa-i Hukuk'a karşı muhalif kuvvetlerin olup olmadığını sormuştur. Olmadığı cevabını alınca, kendisinin de bunu hissettiğini, Türklerin lehinde çalıştığını, İngiltere'nin en büyük maden şirketlerinden birisinin Güney Afrika'da çalıştığını Türkiye'ye mühendisini gönderdiğini, buraya para dökceğini söylemiştir(24).

Bu görüşmede göze çarpan bazı önemli noktalar vardır. Hem İstanbul Hükümetini darıltmak istemiyor, hem de Kemalistlerle ilişki kurarak Kemalistlerin Cumhuriyet Rejimi yanlısı, olduklarını padişah-hilafet ve İstanbul aleyhtarlığı fikirlerini işleyerek, Kuvva-i Milliye'nin gelişmesini engelleyerek Türk halkını birbirine düşürmek istiyordu(25).

Albay'ın tutumunu iyi değerlendiren Önder, Rawlinson'un kendisiyle görüşmek ısrarına rağmen onunla görüşmemekte diremiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa verdiği diplomatça cevapta; "Heyet-i Temsiliye ile görüşmesi için selahiyattar olmaması nedeniyle görüşmek istemediğini, görüşse bile, ancak Sivas Kongresi kararları içerisinde görüşme yapabileceğini, bunun da iki tarafa bir yarar sağlamayacağını bildirmiştir". Bu cevap üzerine Rawlinson'da isteğinde fazla ısrarlı olmamıştır(26). Ayrıca padişah da İngiliz Albay'

---

23. Kâzım Karabekir, a.g.e., s.385.

24. Kâzım Karabekir, a.g.e., s.386.

25. Kâzım Karabekir, a.g.e., s.387

26. Kâzım Karabekir, a.g.e., s.388.

ın Kemalistlerle görüşmesini istemiyordu. Çünkü 12.9.1919'da İngilizlerle İstanbul Hükümeti arasında yapılan gizli anlaşmanın milliyetçilerce bilinmesini arzu etmiyordu. Padişah bu tutumu ile milletin geleceği yerine, kendi emel ve istikbalini düşünerek daima dar bir ufukta bindiği dalı kestğini kestiremiyordu.

XV.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Rawlinson'a onun yokluğu esnasında o yöredeki olayları ve Kemalistlerin Müttefiklerle ve bilhassa İngilizlerle iyi ilişkiler kurulmasını arzuladıklarını, Rusya ile ister Bolşevik olsun, ister olmasın Kemalistlerin bunlarla anlaşmasının mümkün olmadığını anlatmıştır. Buna karşın Albay da Paşa'ya Avrupadaki gelişmeleri bu uzun görüşme esnasında aktarmıştır(27).

Olaylar kendi akışı içerisinde ilerlerken, esasen İngilizlerin kontrolü altında olan İstanbul, siyasi yönden görülen lüzum üzerine 16 Mart 1920'de işgal edildi.(28) Aynı gün akşamı, Rawlinson karargâhında Anadolu'nun o günlerindeki haritasını çizip harb içerisinde yapılan tren yolları, yeni karayolları ve diğer münakale hatlarını çizerken, M.Kemal'in 22 Ocak 1920 genelgesi gereğince Türk Askerleri tarafından tutuklandı. Gerekçe olarak da İstanbul'da İtilâf Devletleri askerlerince Osmanlı Meclisi Mebusanının basıldığını Hüseyin Rauf Bey ve arkadaşlarının tutuklanıp Malta'ya sürülecekleri için, bu sebeble Erzurum halkının galeyana gelerek Albay ve yanındakilerin can güvenliğine zarar vermelerini önlemek için muhafaza altına alındıklarını bildirip, karargâhındaki İngiliz bayrağı gönderden indirilip, silahları da alınmıştır.(29)

Karargâh yaklaşık iki tabur asker tarafından sarılmıştır.(30) Evin pencereleri dikenli tel ile örüldükten sonra, Corporal Ankers, Leadbetesr, şoför Mohaney ve genç Rus tercüman Polukoff'un ev içerisinde serbestçe dolaşmalarına izin verilmiştir.

26 Mayıs 1920' de ilk bolşevik misyonu, Kâzım Paşa ile görüşmeler yapmak üzere Erzurum'a geldiği zaman, halk itilâf

---

27. A.Rawlinson, a.g.e., s.252-265.

28. PRO.F.O. 371/5042/946 "Curzon'dan İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'e gizli tel yazısı," 6 Mart 1920.

29. A.Rawlinson, a.g.e., s.288.

30. Bu taburların komutanını, Albay Rawlinson bir isteğinin gerçekleşmesi için düzme bir planla Kâzım Karabekir'e gönderirken, Karargâhında bulunup da Türk yetkililerin eline geçecek resmi evrakı ve şifreleri sobada yakarak imha etmiştir. Bkz, A.Rawlinson, a.g.e., s.289.

devletleri ve Rawlinson aleyhinde gösterilerde bulunmuştur. Türk yetkililer genç Rus tercümanını, Ruslara bir iyiniyet nişanesi olarak geri verdiler.(31)

Anadolu'daki askerî ve politik gelişmeler neticesinde, bu tutsak İngilizler 8.5 ay sonra, yani 1 Şubat 1921'de hapishaneye konulmuşlardır.(32) Bu mahpus hayatı sırasında gerçeğe dayanmayan ve bilhassa Ermeni esirlerle ilgili subjektif gözlemleri de yok değildi. Nitekim, hatırasının 299. sayfasında 18 gün et, 6 gün kara etmeği yemediğini yazmaktadır(33). Fakat bu arada bazı Türk Subaylarına İngilizce öğrettiği karşılığında da bazı ayrıcalıklar almıştır. Hatta Türk kanı içmeye ant içmiş bir Ermeni onu hapishaneden kaçırmak için plânlar bile yapıyordu.(34) Fakat tesadüfen Ankara Hükümeti bunları Malta'daki Türk sürgünleriyle değiştirmek için Trabzon hapishanesine naklettirdiğinden kaçırmaya işi akım kalmıştır.(35) Trabzon'da Nuri Paşa ile uzun bir konuşma esnasında kısa süre sonra kurtulacağını anlamıştı. Nitekim İnebolu'da "The Samme" adlı İngiliz gemisine binerek kurtuldu.(36) Ne varki bu kurtuluş kolay gerçekleşmedi.

İngiliz Hükümeti kendi tutsaklarını kurtarmak için kararlı ve adım adım konferans masasına yaklaşıyordu. Nihayet 16 Mart 1921'de Ankara Hükümeti adına Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İngiltere Dışişleri yetkililerinden Robert Vansittar bir antlaşma imzaladılar. Bu kısa anlaşmaya göre kendi isteklerine aykırı olarak Türkiye'de bulunan İngiliz savaş tutsaklarıyla diğer Britanya vatandaşları hemen serbest bırakılıp İstanbul'a gönderileceklerdir. Bu gibi kişilerin taşınmaları, Türk Makamlarınca gerçekleştirilecek, taşıma giderleri de aynı makamlarca karşılanacaktır.

---

31. Bu tercüman, Erzurum'da her yere girip çıkıyor, bilgi toplayıp halkı demoralize ediyordu. Bkz. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.94.

32. A.Rawlinson, *a.g.e.*, s.305.

33. I.Cihan Harbinden sonra Anadolu bir tarafa, İmparatorluğun başkenti İstanbul'da bile ekmek, şeker, yakacak bulunamıyordu. Çünkü ülke 1911'den beri devamlı Savaş içerisindeydi. Rawlinson hapishanenin dışını görmediği için, sefaletin bilhassa Ermenilere uygulandığı intibasını dile getirmiştir. Bkz, H.V.Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anıları*, İstanbul, 1983, s.21.

34. A.Rawlinson, *a.g.e.*, s.311.

35. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.696. Zaten yazışmaları da yakalanmıştı.

36. A.Rawlinson, *a.g.e.*, s.353.

Malta'da bulunan Türk Savaş tutsaklarıyla sivil sürgünlerin yurtlarına geri gönderilmesine hemen başlanacak, elden geldiği kadar hızla, devam olunacaktı. Ancak bu madde, 1 Ağustos 1914'de Osmanlı İmparatorluğunun parçaları olan topraklarda suç işlemiş, kişilere savaş yasalarıyla törelerini çiğnemek ya da adam öldürmek suçlarından dolayı yargılanmaları kararlaştırılmış kişilere uygulanmayacaktır. İngiliz Hükümeti, herhangi bir kişinin serbest bırakılmasını, barış halinin yeniden kurulmasına kadar ilgililerin İstanbul'a gelmemesini şarta bağlayabilecek ve buna uymayanları tutuklayıp hapsedmek hakkını elinde tutabilecekti. Bu anlaşma imzalandığı tarihte yürürlüğe girecek ve elden geldiği kadar hızlı uygulanacaktır.(37)

M.Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'in bu antlaşmasını reddetti. Çünkü M.Kemal Paşa Malta'daki Türklerin şartsız salıverilmesini istiyordu. Aynı zamanda bu antlaşmayı Milli hakimiyet ve eşitlik prensibine aykırı buluyordu.(38)

13 Eylül 1921 Sakarya Zaferi üzerine İstanbul'daki İngiliz makamları hemen harekete geçtiler. İngiliz sahra alayı topçularından olan A.Rawlinson başta olmak üzere, tutsaklarını kurtarabilmek için Malta'da bulunan Türk sürgünlerini bir an önce serbest bırakmak gerektiği yolunda Londra'yı uyardılar ve sıkıştırmaya başladılar. Anadolu'da kazanılan Sakarya Zaferi sürgünlere kurtuluş yolunu açtığı gibi, İngilizlerin Malta'daki Türk sürgünlerine son kabalıkları ve son zulümleri de sona erecekti.

15 Eylül 1921 tarihinde, İngiltere Yüksek Komiseri A.Rumbold, Londra'ya bir telgraf çekerek, Türklerin 24 İngiliz tutsağına karşılık 48 Türk tutsağının salıverilmesine razı olmayacaklarını, bütün sürgünleri kurtarmak istediklerini hatırlattı. O, İngiliz harp esirlerine kötü davranmaktan sanık sekiz sürgün dışında kalan bütün Malta sürgünlerinin serbest bırakılması gerektiğini ekledi ve tutsak değişimi için Ankara ile bir an önce görüşme yapılmasını önerdi. Zaten onaltı sürgünün Malta'dan kaçmasıyla durumun epeyce değişmiş olduğunu belirtti. Londra'yı harekete geçirmek için yaklaşan kıştan önce Anadolu'daki İngiliz tutsaklarını kurtarmak gerektiğini savunup talimat istedi.(39)

---

37. PRO.FO. 371/6499/3277, H.Rumbold'tan Curzon'a Şifreli Tel.

38. Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 1938, s.422.

39. PRO.F.O. 371/5504/10419 Rumboltdan Curzon'a Şifreli Tel Yazısı, 15.9.1921

İstanbul'daki İngilizler kaygılıdır. Sakarya zaaferiyle durum, Türklerin lehine dönmüştü. İnsiyatif Ankara'ya geçmişti. Artık İngiliz resmî makamları Kemalistlerin peşinde koşmayı bir onur meselesi yapmıyorlardı. Aksine bir an önce Ankara'yı tatmin etmeyi düşünüyordu. Bunun için Yüksek komiser kışın yaklaşmasını gerekçe olarak öne sürüyordu. Oysa İngiliz tutsakları daha önce Anadolu'da bir kış geçirmişlerdi. O zaman İngiliz Yüksek Komiserliği hiç "Kış geliyor" diye kaygılanmamıştı. İtilâf devletleri işgal kuvvetleri Başkomutanı, İngiliz General Harington ise, açıkça "Yeni bir güçlük çıkar korkusu" içinde olduğunu bildiriyor, bir an önce İngiliz tutsaklarını kurtarabilmek için, Türk sürgünlerini salıvermeyi savunuyordu. Gerçekten "Zorluk çıkarma" sırası Ankara'ya gelmiş görünüyordu. Her halde İngilizler cayabilecek durumda değillerdi. Bununla birlikte Harington ile Rumbold, İngiliz tutsaklarına kötü davrandığı iddia edilen sekiz Türk sürgününün salıverilmemesini istiyorlardı. Çünkü Londra'nın buna razı olmayacağını sanıyorlardı. Halbuki Londra'da da hava değişmişti. Türk zaferini gören İngiltere Harbiye Bakanlığı sekiz Türk sürgününün yargılanmasından da vazgeçmişti. 19 Eylül günü İngiltere Hariciye Bakanı Lord Curzon da İngiltere'nin bütün Malta sürgünlerini serbest bırakabileceğini, sekiz sürgününün yargılanmasından da vazgeçebileceğini İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine bildirdi. Bunun, General Harington'a duyurulmasını istedi. Tutsak değişimi için görüşmelere başlanması talimatını verdi. (40).

29 Eylül 1921'de İngiliz Yüksek Komiseri H.Rumbold Ankara temsilcisi Hamit Bey ile masa başına oturdu. Böylece Ankara-Londra görüşmeleri Londra Konferansından sonra ilk defa tekrar başlamış oldu.(41)

Uzun görüşmelerden sonra, Yüksek Komiser Rumbold durumu hemen Londra'ya bildirdi. O, "İngiliz tutsaklarının serbest bırakılmalarını sağlamak için toplam değişimi (all for all exchange) kabul etmek gerektiği açıktır. Bunu Hamit Bey'e bildireceğim" diyordu. (42)

---

40. PRO.F.O; 371/6504/10411., *Curzon'dan İstanbul'a Tel Yazısı*, 19.9.1921.

41. PRO.F.O. 37/6505/11192, *Rumbold'dan Curzon'a Rapor*, 4.10.1921.

42. PRO.F.O.371/6504/10870.,*Rumbold'dan Curzon'a Şifreli Tel Yazısı*, 29.9.1921.

Londra bunu kabul etti. İngilizlerin bir kaygısı da, Anadolu'da kalmak isteyecek tutsaklar konusuydu. Gerçekten bazı Hintli askerler İngiliz ordusundan kaçıp Anadolu'ya sığınmışlar ve İngilizlere teslim olmayı istemiyorlardı. İngilizler bu konuda fazla direnmediler. Ancak "Beyaz Irktan" olan tutsaklar üzerinde durdular. Ankara da bu konuda güçlük çıkarmadı.

Nihayet mutlu son geldi. 1 Kasım 1921'de 59 Türk tutsağına karşılık, 24 İngiliz tutsak İnebolu'da değiştirildi.(43)

Bunlar arasinhda bulunan Hüseyin Rauf Bey, "Elhamdülillâh tahliye edildik. Öğleden sonra saat ikide, Allahü Azümşan'a şükürler olsun, vatan toprağına İnebolu'da bastık. Hüsnü kabul gördük. Mustafa Kemal Paşa'nın "Hoş geldiniz, telegrafıyla karşılandık" diyerek mutluluğunu dile getiriyordu.(44)

---

43. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.696, Malta'daki sürgünler Rawlinson sayesinde kurulmuştur.

44. "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt III, İstanbul. 1968, s.311.

SONUÇ

İngiltere 1878 Berlin kongresinden sonra kendi politik ve ekonomik çıkarları için Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmişti. 1914'ten itibaren Türklere karşı düşmanlığını açıkça belirtiyordu. Hele 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra Türklerin ve Kemalistlerin amansız bir düşmanı kesilmişti. Kemalistler de İngilizleri amansız düşmanları saydılar. İngilizlere karşı başeğme politikası izlemediler. Onların resmî ve gayri resmî temsilcileriyle Malta sürgünleri olayında olduğu gibi devamlı olarak görüşmeleri sürdürdüler.

Malta sürgünleri ile ilgili olarak yapılan görüşmeler buna iyi bir örnektir. Bu mesele Ankara ile Londra arasında uzun bir mücadele meselesi olmuştur. M.Kemal Paşa, İngilizlere kendi silahlarıyla karşılık vermiştir. Malta sürgünlerine karşılık olarak, Anadolu'daki savaşın gidişine paralel yürümüştür. Birinci İnönü zaferinden sonra İngilizler, Malta sürgünlerinden bir bölümünü İngiliz tutsaklarıyla değiştirmeye razı olmuşlardı. Fakat sonradan vazgeçtiler. İkinci İnönü zaferi üzerine İngilizler yeniden bir dönüş yaparak 40 sürgünü salıvermişler ise de, bunların içinde Atatürk'ün yakın arkadaşları bulunmuyordu. M.Kemal Paşa da buna karşılık İngilizlerin çok önem verdikleri tutsakları Anadolu'da alakoymuş, önemsiz olanlarını geri vermiştir. Atatürk, tek bir sürgünün bile yabancı mahkemelerce yargılanmasını kabul etmemiş, bütün sürgünlerin hepsinin kurtarılması için sonuna kadar diretmiştir.

Sakarya Savaşından sonra, İngiliz gemileri sürgünleri götürdükleri gibi, yine kendi gemileriyle getirip, tutsaklarını götürmüşlerdir.

Kurtulan Türklerin büyük çoğunluğu Kurtuluş Savaşına katılmışlardır. İçlerinden Atatürk'e bağlı kalanlar çıktığı gibi, muhalifler de çıkmamış değildir.

Muhalifleri de, sadık kalanları da M.Kemal kurtarmıştı. Bunu yaparken, engin askeri bilgisi, diplomasi kültürü yanısıra, Türk milliyetçiliğini özümlemesi ve Millî Egemenliğe sadakati M.Kemal'i bu kavgadan tam zaferle çıkarmıştır.

